

TILNING KELIB CHIQISHI VA UNING RIVOVLANISH BOSQICHLARI

Qalandarova Ro‘zaxon

*O‘zbekiston davlat jahon tillari Universiteti Roman-german filologiyasi fakulteti 3-
bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Til millatning ko‘zgusi, insonning ziynati hisoblanadi. Inson yaralibdiki, u til ochadi, zaboni ravon bo‘ladi. Ushbu maqolada ham bizning muloqot vositamiz bo‘lgan til hamda uning kelib chiqish tarixi, jamiyatda tutgan o‘rni hamda rivojlanish bosqichlari haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *Onomatopeya, interjeksiyalar, funksiya, emotsional, teoriya, psixolingvistika, pragmatik, prilingvistik, proto-til, piktografiya.*

Tilning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari insoniyat tarixining eng qiziqarli va murakkab mavzularidan biridir. Chunki, til insoniyatning eng muhim kommunikatsiya vositalaridan biri bo‘lib, u nafaqat fikr almashish, balki madaniyat, tarix va ijtimoiy munosabatlarni ham ifodalaydi. Tilning kelib chiqishi va rivojlanishi jarayoni murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u bir necha bosqichlardan iborat. Tilning kelib chiqishi haqida bir nechta nazariyalar mavjud bo‘lib, ularning har biri tilning qanday paydo bo‘lganini turli nuqtai nazardan tushuntiradi. Onomatopeya Nazariyasi: (Onomatopeya (XIX asrning eskirgan shakli onomatopoeia; boshqa yunon. *λατινскоϋνοματοποιια*, *onomatopoeia* lotin transkripsiyasida so‘z yaratish *ονομα*, gen. *μνόμετος* ism va *ποιέω* men qilaman, yarataman) so‘z bo‘lib, u nutqsiz tovush komplekslariga fonetik assimilyatsiya asosida paydo bo‘lgan onomatopeya hisoblanadi. Ko‘pincha onomatopeik — bu mavjudotlar yoki tovush manbalari ob’ektlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan lug‘at: masalan, "qichqiriq", "miyovlash", kabi fe‘llar va ulardan olingan otlar. Onomatopeik lug‘at turli tillarda farq qiladi va bu farqlar faqat qisman fonologik tizimlarning farqlari bilan izohlanadi. Bu borada eng keng tarqalgan hayvonlarning qichqiriqlarini etkazish alohida qiziqish uyg‘otadi, chunki uni kuzatish mumkin turli xil tarkib va kelib chiqishi bo‘lgan ko‘plab tillarda.) Onomatopeya nazariyasiga ko‘ra, tilning kelib chiqishi tabiatdagi tovushlarni taqlid qilishdan boshlangan. Masalan, odamlar qushlarning sayrashini, hayvonlarning tovushlarini eshitib, ularni taqlid qilgan va bu tovushlar asta-sekin ma‘lum bir ma‘noga ega bo‘lgan so‘zlarga aylangan.

Interjeksiyalar Nazariyasi: (Interjeksiyalar — bu tilning o‘ziga xos so‘zlaridir, ular ko‘pincha his-tuyg‘ularni, holatlarni yoki harakatlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Interjeksiyalar ko‘pincha alohida so‘zlar yoki iboralar sifatida ishlatiladi va ularning o‘ziga xos grammatik funksiyalari yo‘q. Ular ko‘pincha gapning boshqa qismlaridan ajralib turadi va o‘z-o‘zidan ma‘no anglatadi. Bu nazariya odamlarning hissiyotlari va emotsional holatlaridan kelib chiqqan interjeksiyalar (oh, ah, ey kabi tovushlar) tilning asosini tashkil qilgan deb hisoblaydi. Dastlabki insonlar o‘z hissiyotlarini ifodalash uchun shunday tovushlarni ishlatgan va bu tovushlar vaqt o‘tishi bilan murakkablashib, tilning bir qismiga aylangan.) Bu nazariya odamlarning hissiyotlari va emotsional holatlaridan kelib chiqqan

interjeksiyalar (oh, ah, ey kabi tovushlar) tilning asosini tashkil qilgan deb hisoblaydi. Dastlabki insonlar o'z hissiyotlarini ifodalash uchun shunday tovushlarni ishlatgan va bu tovushlar vaqt o'tishi bilan murakkablashib, tilning bir qismiga aylangan.

Ishchi Ovozlari Nazariyasi: (Ishchi Ovozlari Nazariyasi (Ishchi Ovozlari Teoriyasi) — bu tilshunoslik va psixolingvistika sohalarida o'rganiladigan nazariya bo'lib, u insonning nutq faoliyati va ovoz chiqarish jarayonlarini tushunishga qaratilgan. Ushbu nazariya, asosan, nutqning qanday paydo bo'lishi, qanday qilib ovozlar hosil qilinishi va ularning ma'no ifodalashdagi roli haqida ma'lumot beradi.) Bu nazariya esa odamlarning birgalikda ishlash jarayonida chiqaradigan ritmik tovushlar (masalan, xayqiriqlar) tilning rivojlanishiga turtki bergan deb ta'kidlaydi. Birgalikda ishlash va bir-biriga ko'rsatmalar berish zarurati tilning paydo bo'lishiga olib kelgan. Ishchi Ovozlari Nazariyasining asosiy jihatlari: 1. Ovoz hosil qilish jarayoni: Ovozlar insonning ovoz apparati (nafas olish, ovoz qutisi, og'iz va til) orqali hosil qilinadi. Ovoz chiqarish jarayoni nafas olish, ovoz qutisi orqali tovush hosil qilish va tovushni modifikatsiya qilish (til, lablar va boshqa organlar yordamida) bosqichlaridan iborat. 2. Fonetik va fonologik jihatlar: Ishchi Ovozlari Nazariyasi fonetik (tovushlarning fizik xususiyatlari) va fonologik (tovushlarning til ichidagi roli va funksiyalari) jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu nazariya tovushlarning qanday qilib ma'no ifodalashda ishlatilishini o'rganadi. 3. Nutq va til: Nazariya nutq va til o'rtasidagi farqni tushunishga yordam beradi. Nutq — bu insonning ovoz chiqarish jarayoni, til esa — bu belgilangan qoidalar va strukturalar to'plami. Ishchi Ovozlari Nazariyasi nutq jarayonida tilning qanday ishlatilishini o'rganadi. 4. Ovoz va emotsiyalar: Ovozlar insonning his-tuyg'ularini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ishchi Ovozlari Nazariyasi ovozning emotsional jihatlarini, masalan, qiziqish, hayrat, xafagarchilik kabi his-tuyg'ularni qanday ifodalashini o'rganadi. 5. Pragmatik jihatlar: Ovozlar muloqotda qanday ishlatilishini, ya'ni kontekstga qarab qanday ma'no anglatishini o'rganadi. Bu, masalan, bir xil ovozning turli kontekstlarda turlicha ma'no anglatishi mumkinligini ko'rsatadi. Ishchi Ovozlari Nazariyasi tilshunoslik, psixolingvistika va kommunikatsiya sohalarida muhim o'rin tutadi, chunki u inson nutqining qanday paydo bo'lishi va qanday ishlatilishini tushunishga yordam beradi. Bu nazariya, shuningdek, nutqni o'rganish va o'qitishda ham qo'llaniladi.

Tilning rivojlanish jarayoni bir nechta bosqichlardan o'tgan bo'lib, har bir bosqichda tilning murakkablashishi va kengayishi kuzatilgan. Biz bir nechta bosqichlarini ko'rib chiqishimiz mumkin. Prilingvistik davr, proto-til davri va yozuvning paydo bo'lishi inson tilining rivojlanishi va tarixiy jarayonlarini o'rganishda muhim bosqichlardir. Quyida har bir davr haqida qisqacha ma'lumot berishimiz mumkin. **Prilingvistik davr** — bu insoniyat tarixida tilning paydo bo'lishidan oldingi davrdir. Ushbu davrda odamlar o'zaro muloqot qilish uchun asosiy vosita sifatida nonverbal (so'zsiz) kommunikatsiyani, ya'ni mimika, jismoniy harakatlar va tovushlarni ishlatganlar. Prilingvistik davrda odamlar o'z his-tuyg'ularini, fikrlarini va ehtiyojlarini ifodalash uchun oddiy belgilardan foydalanishgan. Bu davrda tilning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy va madaniy sharoitlar shakllanmoqda. **Proto-til davri** — bu tilning dastlabki shakllarining paydo bo'lishi va rivojlanishi davridir. Bu davrda odamlar o'zaro muloqot qilish uchun oddiy so'zlar va

iboralar yaratganlar. Proto-til — bu tilning dastlabki, oddiy va ko‘p hollarda kontekstga bog‘liq bo‘lgan shakli bo‘lib, u insoniyat tarixida tilning rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Proto-til davrida tilning grammatik tuzilmalari va leksik xususiyatlari shakllanmoqda, bu esa keyinchalik murakkab tillarning paydo bo‘lishiga zamin yaratadi. **Yozuv paydo bo‘lishi:** **Yozuv** — bu tilning vizual ifodasi bo‘lib, u insoniyat tarixida muhim burilish nuqtasini anglatadi. Yozuvning paydo bo‘lishi taxminan miloddan avvalgi 4-3 ming yilliklarda, qadimgi Mesopotamiya va Misrda sodir bo‘lgan. Yozuvning paydo bo‘lishi quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi: **Piktografiya:** Dastlabki yozuv shakllari piktografik belgilar (rasmlar) orqali ifodalangan. Bu belgilar ma‘lum narsalarni yoki tushunchalarni ifodalash uchun ishlatilgan. Fonetik yozuv: Keyinchalik, yozuvlar fonetik tizimlarga (tovushlarni ifodalovchi belgilar) asoslangan. Bu yozuvlar so‘zlarni va tovushlarni aniq ifodalash imkonini berdi. Yozuvning ijtimoiy roli: Yozuvning paydo bo‘lishi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotda katta o‘zgarishlarga olib keldi. Yozuv orqali tarixiy voqealar, qonunlar, savdo-sotiq va boshqa muhim ma‘lumotlar saqlanib qoldi. Yozuvning paydo bo‘lishi insoniyat tarixida bilim va ma‘lumotlarni saqlash, uzatish va rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi. Bu, shuningdek, tilning rivojlanishiga va madaniyatning shakllanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Umuman olganda esa, Tilshunoslar va antropologlar tilning kelib chiqishi va rivojlanishini o‘rganish uchun arxeologik topilmalar, qadimiy yozuvlar va zamonaviy tillarni taqqoslash orqali turli xil usullarni qo‘llaydilar. Bu jarayon davomida tilning evolyutsiyasi haqida ko‘plab qiziqarli ma‘lumotlar topiladi. Masalan, qadimgi yozuvlar va qoldiqlar orqali o‘sha davr odamlari qanday gaplashgani va yozuvlari qanday bo‘lganini o‘rganish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, til insoniyatning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. U nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki madaniyat va tarixning ajralmas qismidir. Tilning kelib chiqishi va rivojlanishi jarayoni insoniyatning ijtimoiy va madaniy hayotini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Har bir til o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u insoniyatning turli madaniyatlari va tarixiy tajribalarini aks ettiradi. Shu sababli ham tilning kelib chiqishi va rivojlanishi murakkab va uzoq davom etgan jarayon bo‘lib, u insoniyat tarixining muhim qismi hisoblanadi. Tilning shakllanishi va rivojlanishi insonlar o‘rtasidagi muloqotni samarali va osonlashtirishga yordam bergan. Bu jarayonni tushunish uchun ko‘plab ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar amalga oshirilmoqda va yangi ma‘lumotlar kashf etilmoqda va biz yosh avlod ham o‘z tilimizni boyitish uchun har doim harakatda bo‘lmog‘imiz lozimdir!

QO‘LLANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Saussure, Ferdinand de. "Course in General Linguistics." (1916) - Til nazariyasi va strukturalizm asoslari haqida.
2. Chomsky, Noam. "Syntactic Structures." (1957) - Sintaksis va tilning struktural asoslari haqida.
3. Crystal, David. "The Cambridge Encyclopedia of the English Language." (1995) - Ingliz tilining tarixi va rivojlanishi haqida.

4. Hockett, Charles F. "A Course in Modern Linguistics." (1958) - Tilshunoslik asoslari va tilning rivojlanishi haqida.
5. Pinker, Steven. "The Language Instinct: How the Mind Creates Language." (1994) - Tilning biologik va psixologik asoslari haqida.
6. Fromkin, Victoria, Rodman, Robert, and Hyams, Nina. "An Introduction to Language." (2018) - Tilshunoslik va uning asosiy tushunchalari haqida.

